

Lise Coğrafya Derslerinde Kavram ve Terim Öğretimi ile İlgili Sorunlar

Teaching terms and the concepts in high school geography lessons

İlhan TURAN

KTÜ Rize Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Rize-TÜRKİYE

ÖZET

Coğrafya Biliminde, terim ve kavramlar, coğrafi olgu ve olayları tanımlamak için kullanılır. Bu nedenle, kavram ve terimler coğrafya öğretiminde önemli bir yer tutar. Bu çalışmada, lise coğrafya derslerinde kavram ve terimlerin öğretiminde yöntemler ve sorunlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kavram, Terim, Kritik özellikler, Kavram Haritası,

ABSTRACT

The terms and the concepts in geography science are used to explain geographical facts and events. For this reason, the terms and the concepts play an important role in geography teaching. In this study, we have researched methods and problems in teaching terms and the concepts in high school geography lessons.

Key Words: Concept, Term, Criticat Peculiarities, Concept Map

1. GİRİŞ

Coğrafya dersinin amacı, öğrencilere doğal ve ekonomik çevrelerini tanıtmak ve onlara çevreleri ile sağlıklı bir uyum kurma düşüncesi ve gücü kazandırmaktır. Bu temel amaca ulaşabilmek için coğrafya dersinde, öğrencilerin dayanıklı bilgi birikimi ve verimli bilgi edinmesi sağlanmakta; böylece çevreyle uyum kurmada bilimsel yaklaşımdan yararlanmasına olanak tanınmaktadır (Atalay, 1991)

Ders programları incelendiğinde, bugün okullarımızda, coğrafya öğretimi, ilköğretim 1., 2. ve 3. sınıflarında verilen hayat bilgisi dersi ile başlamaktadır. Hayat bilgisi dersinde işlenen coğrafya konuları, çocuğun dış dünyasını ve kendi bulunduğu çevrenin

özelliklerini algılamaya dönük bilgilerden oluşmaktadır. İlköğretim 4., 5., 6. ve 7. sınıflarında ise coğrafya konuları, sosyal bilgiler dersi içerisinde yer almakta olup, bu konuların daha güncel konu ve bilgileri içerdiği, çocuğun gelişim yaşına uygun olarak, kavram ve terimlere daha az yer verildiği görülmektedir. Diğer taraftan 8. sınıfta sosyal bilgiler dersi olmadığı için öğrenciler, coğrafya konularını hiç işlememekteler. Öğrenci, lise dönemi olarak bilinen 9. sınıfta coğrafya derslerini, diğer derslerden bağımsız olarak almaya başlamaktadır. Böylelikle öğrenci, coğrafya konularından normal ve meslek liselerde 1 yıl; yabancı dil ağırlıklı lise, Anadolu lisesi gibi hazırlık sınıfı olan liselerde ise 2 yıl uzak kalmaktadır. Liselerde coğrafya dersleri, ilköğretimde hayat bilgisi ve sosyal bilgiler dersleri içerisinde gösterilen coğrafyadan daha geniş kapsamlı ve pek çok öğrencinin o güne kadar hiç duymadığı kavram ve terimlerle yüküldür. Özellikle Lise 1. sınıfta öğrenci, coğrafya dersi içerisinde, coğrafi olay ve olguları kavratmak için kullanılan kavram ve terimler ile karşılaşmakta ve bu kavramları öğrenmek için de ezberle yönelmektedir. Durum böyle olunca, öğrenci coğrafya derslerini bir ezber dersi olarak görmektedir. Yine aynı şekilde, Lise 2. ve 3. sınıflarda öğretilen Türkiye'nin fiziki coğrafyası, Türkiye'nin beşeri ve ekonomik coğrafyası, ülkeler coğrafyası derslerinde de pek çok terim ve kavram öğretilmekte, öğrenci bu terim ve kavramları, yabancı bir dilde kelime öğrenir gibi tanımları ezberleyerek öğrenme yoluna gitmektedir. Ancak coğrafya biliminde asla ezberlemek gibi bir eğitim ve öğrenme ilkesi ve yöntemi yoktur (Doğanay 1998). Öğretim sırasında ezberciliğe dayalı bilgilerin çok verilmesi, coğrafyanın öğrenciler tarafından sevimsiz bir ders olarak görülmesine neden olmaktadır (Şahin 2001). Açık bir şekilde ezber yoluyla yapılan öğrenim, tam öğrenmeyi sağlamaktan epey uzak olup, Türk Milli Eğitiminin Coğrafya, Öğretimi Amaç ve İlkelerine de ters düşmektedir. Bu nedenle coğrafya öğretiminde kavram ve terimler öğretilirken, öğrenciyi ezberle yöneltecek yöntemlerden mümkün olduğunca kaçınıp, onu anlamaya yöneltecek bir yöntemler dizisi oluşturulması zorunludur.

Bu araştırmada, coğrafya derslerinde, terim ve kavram öğretimi üzerinde izlenecek yöntem ve teknikler, karşılaşılan sorunlar ele alınmıştır. Bu çalışma, çeşitli liselerde coğrafya öğretmenliği, coğrafya öğretmenleri zümre başkanlığı olarak görev yaptığım sırada yaptığım gözlem ve tespitler, Coğrafya Hizmet İçi Seminerlerinde karşılaştığım coğrafya öğretmenleri ile yapılan görüşmeler ve bu araştırma hazırlanırken görüşleri

alınan coğrafya öğretmenlerinin düşünceleri göz önünde tutularak hazırlanmış olup, yaklaşık 7 yıllık bir deneyim, araştırma ve bilgi birikiminin ürünüdür.

2. COĞRAFYA BİLİMİNDE KAVRAM VE TERİMLERİN YERİ VE ÖNEMİ

Kavram, bir nesnenin zihindeki soyut ve genel tasarımı olarak tanımlanmakta (Türk Dil Kurumu Komisyon, 1988); terim ise bir bilim sanat meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli kavramı olan söz olarak ifade edilmektedir (Türk Dil Kurumu Komisyon, 1988). Türlü bilim ve sanat kavramlarından birini belirten terim, tek anlamı olan ve tanımı yapılmış bulunan kelime olup, belirli bir bilimin araştırmacısı ve uzmanının zihninde açıklıkla yer tutmuş olayları ve olguları kısa olarak belirtebilmek için onlar tarafından bulunmuş ve kabul edilmiş işaret kelimelerdir (İzbırak 1986).

Kavram ve terimler, coğrafyanın araştırma ve incelemeye, veri toplamaya, verilen değerlendirmeye ve sonuç çıkarmaya dönük bilimsel çalışmalar yapan bilim dalı olmasından dolayı oldukça önemli yer tutar. Bu kavram ve terimlerin ne kadar önemli olduğu, coğrafyanın tanımında bile açıkça ortaya çıkar. Örneğin, coğrafyanın en son ve en geniş tanımını yapan Özçağlar (2000) coğrafyayı; insanla doğal ortam arasındaki karşılıklı etkileşimleri ve bu etkileşimler sonucunda gelişen faaliyetlerle durumları dağılışı, ilişki kurma, karşılaştırma, nedensellik ilkelerine bağlı olarak ve çeşitli araştırma yöntemlerini uygulayarak araştırıp, inceleyen elde ettiği sonuçları bir sentez halinde ortaya koyan, kendi içerisinde çok sayıda bilimden oluşan bir bilimler topluluğu olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda sözü geçen “bilimler topluluğu” kavramı coğrafyada sayısız kavram ve terimler olacağını açıkça ortaya koymaktadır. Coğrafya kendi alanına giren konuları incelerken karşılaştığı nesne ve maddeleri adlandırarak, onların kolayca tanınmasını sağlar. Örneğin, yeryüzü şekillerini ova, plato, dağ, taraça gibi adlar vererek tanıtır. Diğer taraftan coğrafya, yeryüzünde meydana gelen olayları da adlandırır. Örneğin, gel-git hareketleri, heyelanlar, depremler, volkanik hareketler birer tabiat olayı olmasına rağmen, onları ayrı ayrı adlandırmak suretiyle olayların incelenmesini kolaylaştırmıştır. Coğrafyada kavram ve terimlerin oldukça geniş olarak yer almasının bir başka nedeni ise, coğrafyanın bir konu üzerinde araştırma ve inceleme yaparken sosyoloji, antropoloji, jeoloji, tarih, hidroloji, botanik, meteoroloji, astronomi, jeodezi gibi bilimlerden yararlanması (Şahin,1998) ve bu bilimlerde kullanılan terimler ve kavramları, kendi ilkesinin gereği olarak coğrafi olay ve olguları tanımlamak, sentez

yapmak ve açıklamak amacıyla kullanmasıdır. Böylece coğrafya, hem kendine özgü, hem de başka bilimlere özgü kavram ve terimleri birlikte kullanarak, tanımlanması ve açıklanması gerekli geniş bir kelime dağarcığı oluşturmuştur. Coğrafya biliminde öğrenilmesi ve bilinmesi gereken o kadar çok terim ve kavram vardır ki; bunları açıklamak için ilköğretim ve orta öğretim okul kütüphanelerinde Türkçe sözlük, yabancı dil sözlükleri dışında coğrafya sözlükleri bulunmaktadır.

Kavramlar, diğer sosyal ve fen bilimlerinde olduğu gibi, coğrafya biliminde de algılanan kavram, betimlemeli kavram ve kuramsal kavram olarak üç grupta incelenebilir (Turgut ve ark., 1997).

a. Algılanan Kavramlar

Bu kavramlar, insanların dış dünyadan duyu organları ile aldığı izlenimlerden oluşur. Örnek: rüzgar, dağ, buzul.

b. Betimlemeli Kavramlar

Bu kavramlar, dış dünyadaki olaylarla doğrudan doğruya etkileşime giren insan, eşya ve olayların gözlenebilir nitelillerini özetlemeye, açıklamaya onlara anlam vermeye çalışır. Kısaca bu kavramlar dış dünyanın varlıkları ve olayları arasındaki ilişkileri açıklayan kavramlardır. Örnek; iklim, kuraklık, tektonik hareketler.

c. Kuramsal Kavramlar

Bu kavramlar, teorilerin oluşturduğu veya teorinin açıklanabilmesi için oluşturulan kavramlardır. Örnek: Levha tektoniği teorisi, kıta kayma teorisi, Big Bang teorisi.

3. COĞRAFYA DERSLERİNDE KAVRAM VE TERİM ÖĞRETİMİ

Bilindiği gibi, kavramlar fiziksel ve sosyal dünyamızı anlamamızı sağlar. Kavram ve terimler sayesinde biz olayları, olguları, düşünceleri, maddeleri birbirinden ayırt ederiz. Coğrafya öğretiminde kavram ve terimler gerek, dersin öğrencilere aktarımında gerekse dersin işleniş sırasında öğrenciye öğretilecek kelime gruplarını yani bilgilerin yapı taşlarını oluştururlar ve coğrafi olgu ve olaylar, ancak kavram ve terimler sayesinde öğrenci zihinlerinde yer tutarlar.

Terim ve kavram öğretiminde geleneksel olarak okullarımızda sürdürülen yöntem kavram ve terimin adını oluşturan kelimeyi tahtaya yazmak sonra bu kelimeyi

tanımlamak, daha sonra da tanımın açıklanmasına katkıda bulunacak örneği, örnek dizilerini sözlü söylemek, resim ve şekillerle göstermek şeklinde olmaktadır.

Bugün tüm eğitim disiplinlerinde yeni geliştirilen sistem ise öğrencinin tanımı en iyi kavratacak örnekten hareket ederek bir genellemeye gitmektir (Turgut ve ark 1997). Bu yöntemdeki temel amaç ise öğrencinin pek çok örneği incelemesini sağlamak, onların tanımlayıcı ve ayırt edici özellikleri tespit ederek, öğrencinin ezberden uzak akılda kalıcı bilgiler edinmesini sağlamaktır. Öğretimde kullanılan bu her iki metodu coğrafya öğretiminde de kullanabiliriz. Burada önemli olan terim ve kavramı “öğrenciye nasıl en iyi öğretebiliriz?” düşüncesinden hareket ederek kavramı öğretmektir.

Kavram ve terimin öğrenciye iyi bir şekilde öğretilmesi için belirli bir sıra izlemek, öğretimi kolaylaştıracağı gibi kavram ve terimin öğrencinin zihninde kalıcı olmasını da sağlar. Kavram ve terimler öğretilirken takip edilecek yol aşağıda belirtilmiştir:

a. Öğrencileri Kavram Öğretimi İçin Hazır Hale Getirme ve Gerekli Materyalleri Tespit Etme

Öğretmen, coğrafya dersinde hangi kavramları öğreteceğini önceden tespit ederek kavramlara örnek olacak materyalleri belirlemeli, bu materyallerden öğrencilerin temin edebileceklerini onlardan isteyerek onları da araştırma ve incelemeye teşvik etmelidir. Bir kısmını da kendi oluşturduğu resim, slayt, fotoğraf, CD gibi koleksiyonundan sağlayarak kavram ve terim öğretimi için sınıfı hazır hale getirmelidir.

Diğer taraftan coğrafya bilimi özellikle jeoloji ve hidroloji, astronomi gibi bilimlerde kullanılan terimlerden sıkça yararlanan bir bilim olduğu için, o bilimlere özgü her kavram ve terimleri öğretmekten kaçınılmalı, verilen terim ve kavramlar, öğrencinin anlamlandırabileceği cinsten olmalı ve sadece o bilim uzmanlarınca kullanılacak ve anlaşılacak kavram ve terimler öğretilmemelidir. (Doğanay, 1993).

Öğretmen, derse başlamadan önce öğreteceği kavramları ve terimleri çok iyi analiz etmesi gerekir. Öğretmenin kavram analizi sırasında kavramların adlarını, tanımlarını, örneklerini ve örnek olmayanlarını ve kavramların kritik özelliklerini önceden tespit etmeli ve derste işleyiş sırasında bunlardan faydalanmalıdır (Erden ve Akman 1995). Özellikle kavram öğretiminde bir hazırlığın yapılması, her konuda pek çok terim ve kavram öğretmek zorunda kalan coğrafya öğretmeni için günlük planın ne kadar önemli olduğunu ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Örnek:

Kavramın adı: Ova

Kavramın Tanımı: Buldukları yerde çevrelerine göre çukurda kalmış çoğunca alüvyonlarla örtülü eğimi az akarsuların derine gömülmemiş bulunduğu geniş ya da dar düzlük (İzbrak, 1986).

Örnekleri: Çukurova, Bafra ovası, Erzurum ovası

Örnek olmayanları: Haymana platosu,

Kritik özellikleri: 1-Akarsuların derine gömülmemiş olması.

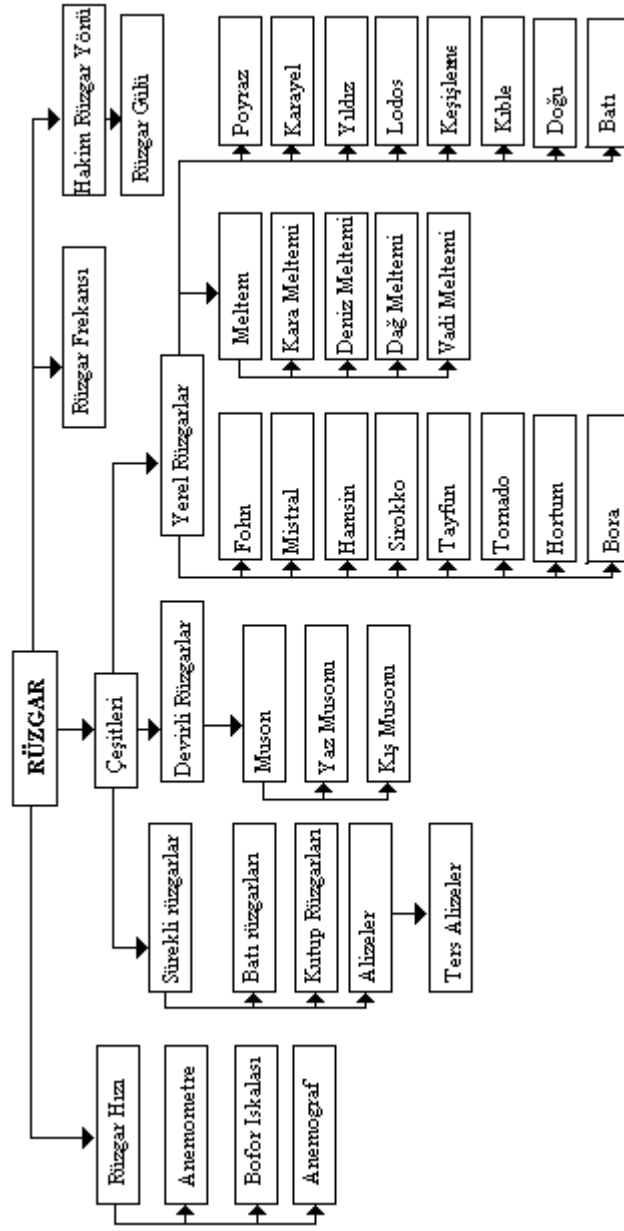
b. Kavramı Tanımlama

Kavram ve terimler tanımlanırken, öğretmen değişik yöntemler kullanılmalıdır. Bu yöntemler aşağıdaki gibi oluşturulabilir.

1. Kavram Hiyerarşisi Oluşturma: Bir çok kavramla karşı karşıya kalındığında, birbiriyle bağlantılı kavramları bir takım gruplara ayırarak sınıflandırmak, kavramların öğrenilebilirliğini artırmaktadır. Bilgiyi anlamlandırmak için kullanılan bir örgütlenme biçimi olan, bir kavramın alt kavramları ve kavramlar arasındaki ilişkileri hiyerarşik bir şekilde görmeye yardım eden şemaya Kavram haritası denir (Senemoğlu 2000). Zira birbirine benzer ve yakın olan kavramlar öğrenmede kolaylık sağlar. Kavram haritaları, coğrafya öğretiminde birbirine benzer kavramların ve terimlerin olduğu konularda sınıflandırma ve ayırt etme amacıyla kullanılabilir. Örneğin; coğrafyanın bölümleri, Türkiye'nin Ekonomik Coğrafyası'nın gösterimi, taşların ve toprakların sınıflandırılmasında ve öğretiminde kavram haritalarından yararlanılabilir. Şekil 1 de Rüzgar kavramı ile ilgili oluşturulan kavram haritası örneği verilmiştir.

Kavram haritalarının faydaları şunlardır:

1. Öğrencilerin birbiriyle ilişkili kavramları, bir sıra halinde öğrenmesini sağlar.
2. Öğrenciler sınava hazırlanırken, konuyu tüm boyutlarıyla görmesini ve konuyu özetlemesini sağlar (Erden ve Akman 1995).
3. Kavramların konu içerisindeki tam yerini göstererek, konuda geçen diğer kavramlardan niçin ayrıldığını öğrencinin görmesini sağlar.
4. Kavram haritaları dinamik olup, öğrencinin edindiği bilgiler arttıkça, haritaya yeni kavramlar eklenir. Böylece Kavram Haritaları öğrenmede sürekliliği sağlar.
5. Öğretmenin konu öncesinde hazırlık yapmasında özellikle konunun çerçevesini ve planını çizmesine olanak sağlar.

Şekil 1. Rüzgarla ilgili kavram haritası

2. Birbirlerine Karşıt ve Birbirine Benzer Kavram ve Terimleri Birlikte Tanımlama:

Birbirlerine karşıt ve birbirine benzer kavram ve terimleri birlikte tanımlama, coğrafya öğretiminde, öğrenmeyi kolaylaştıracağı gibi edinilen bilgilerin akılda tutulmasını da kolaylaştırır. Örneğin, antiklinal-senklinel, horst-graben, sarkıt-dikit, burun-körfez, trangrasyon (deniz ilerlemesi), regresyon (deniz gerilemesi) birbirlerinin karşıtı olan terimlerdir. Bu terimlerden birinin tanımını yaptıktan sonra, diğerinin bu terimin karşıtı olduğunu öğrenciye açıklamak, terim öğretimini kolaylaştırmaktadır. Aynı şekilde birbirine benzer terimlerin tanımını bir arada yapmak da öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Örneğin, yağış şekilleri olan dolu, kar, çiy, kırç, kırağı ve yağmur bir bütün halinde ele alınıp, açıklandığı taktirde, öğrenci aralarındaki farkı çok iyi görebilmektedir.

3. Tümünden Gelimsel Model Oluşturma: Bilimsel olarak doğru olduğuna inanılan bir fikirden hareket ederek bir takım olgularla fikrin doğruluğunu ispat etmeye yarayan tümünden gelimsel modelde, kavram ve terimler, keşfedilen olguları adlandırmak için kullanılır (Taşlı, 2000). Bazı eğitim bilimcilerin, “sunuş yolu ile kavram öğretimi” adım verdikleri bu model, özellikle öğrencilerin kavram hakkında ön bilgileri olmadığı durumlarda öğrenmeyi kolaylaştırır ve zaman açısından da ekonomik olduğu için öğretmenler tarafından tercih edilir (Erden ve Akman, 1995). Ancak çocuğu ezbere yönelttiği için, sürekli dersi bu modelle işlemekten öğretmenler kaçınmalıdır.

4. Tüme Varımsal Model Oluşturma: Bu modelde var olan olgulardan hareket ederek, önce kavramın örnekleri öğrencilere verilir. Öğrenciler örneklerin ortak ve kritik özelliklerini tespit ederler. Daha sonra farklı örneklerle isim olan kavramları tespit ederek bir genellemeye giderler. Aynı zamanda “buluş yoluyla kavram öğretimi” adı verilen örnek- kural yöntemiyle oluşturulan bu model, öğrencileri aktif hale getirerek, bilgi üretmesini sağlar.

c. Kavram ve Terimle İlgili Örnek Oluşturma

Kavram ve terimlerin tanımı yapıldıktan sonra, öğrencinin kavramı algılayabilmesi ve hafızasına yerleştirebilmesi için örnekler verilmelidir. Verilen örnekler de yakından uzağa, basitten karmaşığa ilkesi ve öğrenene görelilik ilkesi dikkate alınmalıdır.

Kavrama örnek olanların yanında örnek olmayanlar da verilerek öğrencinin kavramın ayırt edici özelliklerini öğrenmesi sağlanmalıdır. Kavramla ilgili örnekler verilirken, öğretmen sadece kavram analizi esnasında tespit ettiği örneklerden kaçınmalı; öğrencilerin de çeşitli örnekler bulmasını sağlamalıdır.

Her coğrafi kavramın gerçek örneğini sınıf ortamına getirmemize imkan yoktur. Bu nedenle bazı kavram örnekleri fotoğraf, slayt gibi görsel kaynaktan sağlanabilir (Gardner ve ark 1997), veya kavramın şekli yazı tahtasına çizilebilir. Fotoğraf, CD ve slayttaki örneğin görüntüsünün düzgün ve net olması, şekillerin düzgün ve temiz çizilmesi, öğrencide ilgi ve hayranlığı arttıracak ve öğrenciyi kavram öğrenmeye özendircektir. Coğrafya biliminde, kavram öğretiminde haritalarda bulunan semboller de örnek oluşturması bakımından dikkat çekicidir. Örneğin, turizm haritasında sembole gösterilen çağlayanlar, fiziki haritada mevsimlik akarsuyu göstermek için kullanılan kesik mavi çizgi renkleri, öğrencinin zihninde bu kavramları pekiştirmesini sağlayacaktır.

d. Terim ve Kavramların Özelliklerini Kavratma

Terim ve kavramlar, belirli özelliklere sahiptir. Bu özellikleri sayesinde, kendine özgü bir adla bilinirler. Bir terim veya kavram, başka bir terim ve kavramda olmayan kendine özgü bir takım özelliklere sahiptir. Bu özelliklere kritik özellikler denmektedir. Diğer terim ve kavramlarda da bulunan özelliklere ise ortak özellikler denir. Terim ve kavramları biz ancak bu özellikleriyle diğerlerinden ayırabiliriz. Öğretmen kavram analizi sırasında tespit ettiği özellikleri, öğrenciye direkt nakletmek yerine, öğrencilerin düşünce gücünü geliştirmek için, onlardan da kritik ve ortak özellikleri bulmalarını istemelidir. Diğer taraftan kritik ve ortak özellikler, terim ve kavramların yorumlanarak algılanmasını sağladıkları için, ezberden uzak bilgiler edinilmesini sağlar.

Örnek:

Lagün: Kıyı kordonunun körfez veya koyların ağızlarını kapatması sonucu oluşan göl (Doğanay, 1999).

Tombolo: Karaya yakın bir adayı karaya bağlayan kıyı kordonu (Doğanay, 1999).

Ortak özellikleri: 1. Her iki şekil de kıyı bölgelerinde oluşur.

2. Her iki şeklin oluşumunda kıyı kordonu etkin rol oynar.

Kritik özellikler: 1. Kıyı kordonunun, lagünlerde ayırıcı, tombolo da ise, birleştirici bir özelliği vardır.

2. Körfez veya koy denizin bir parçası olduğuna göre, Lagün denizden koparak göl halini almıştır.

3. Tombolo kara ile ada arasında uzanır.

e. Öğrencilerin Terim ve Kavramı Kullanabilmesini Sağlama

Burada öğretmen, “öğrenci bu terimi veya kavramı nerede kullanabilir?” sorusuna cevap bulmalıdır. Öğrencileri aktif hale getirerek, öğrencinin kavramı kullanmasını sağlamalıdır. Öğrenciye kavram ve terimi kullanma fırsatı verildiği takdirde, o okuduğu, duyduğu veya gördüğü kavramla ilgili olan bir olaydan söz edecektir. Örneğin öğretmen, karstik mağaralarla ilgili kavram ve terimleri öğretirken Alanya’daki Damlatış Mağarası’nı gören bir öğrenci sarkıt ve dikitler hakkında sınıf ortamında bilgi verebilir. Böylece öğrenci kavramı, pekiştirerek öğrenmiş olacak, bu kavramı kolay kolay unutmayacaktır.

Öğrenciler, terim ve kavramları öğrenerek, bunları kullanması ile yeni bilgiler edinecektir. Böylelikle öğrenciler görevlerinin bilgi edinmenin yanında bilgi üretmek olduğunu da kavrayacaktır. Buna karşılık öğretmenler de sadece bilgi nakletme yerine, öğrencilerin bilgi üretmesine katkı sağlayacak, yöntemler geliştirmelidir (Taşlı 2000). Özellikle Türkiye fiziki coğrafyası ve Türkiye beşeri ve ekonomik coğrafyası derslerinde öğrenci merkezli yaklaşım metodu ile terim ve kavram öğretimi yapılarak, öğrenciler sınıfta aktif hale getirilmelidir.

f. Öğrencilere Dönüt Verme ve Kavram Kontrolleri Uygulamasını Yapma

Dönüt (feed back): Öğrenme sürecinde, öğrenciye öğrenme eksikliklerinin ve yanlışlarının bildirilmesi (Erden ve Akman 1995) olarak tanımlanmaktadır. Dönüt, bir terim veya kavramın öğretiminin ne kadar öğretildiğinin bilinmesine ve ortaya çıkan eksik bilgilerin giderilmesini sağlar. Bu aşamada, öğrenciden tanımın tekrarlanması ve tanımla ilgili örnekler yeniden istenir. Öğrencilerin verilen bir kavramla ilgili örneklerdeki tutarlılık, yeniden yapılan tanım, kavram öğretiminde sağlanan başarının kanıtı olacağı için kavram öğretiminde mutlaka dönüt aşaması uygulanmalıdır. Bu uygulama yapılırken, öğrenciden değişik örnekler istendiği gibi, kavramın tanımını kendi cümleleriyle yapması da öğrenciden istenebilir. Öğrencinin tanımını kendi cümleleri ile yapması; tanımın ezberlenmeyip öğrenildiğinin bir kanıtı olabileceği için öğrenmede yararlı bir yöntemdir. Ancak coğrafyada bazı terimler kesin bilgiler içerdiği için, tanım başka cümlelerle açıklamak; öğrencilerin bazı yanlış ve eksik bilgiler öğrenmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle öğretmen kavram ve terim öğretiminde dönütü uygularken, öğrencilerin edindiği bilgiyi çok iyi değerlendirmeli, eksik oluşturulan coğrafi kavram ve terimleri düzeltmelidir.

Kavram öğretirken vurgulanan özelliklerin kısa süreli bellekten uzun süreli belleğe geçirilmesi için fazla gecikmeden tekrar yapılmalıdır (Fidan 1985). Diğer taraftan anahtar sorular ve kavramlarla uygulanacak dönüt aşaması, öğrencilere tanımlama, betimleme, sınıflandırma, analiz ve sentez yaptırılması öğrenciye entelektüel düşünme becerisi kazandırır (Karabağ 1998).

Terim ve kavram öğretiminin dönüt ve düzeltme aşamasında yeri geldiğinde çeşitli oyunlardan da yararlanılmalıdır. Bunlardan en faydalı olanı kavram kartlarıdır. Kavram kartlarında öğretilen terimlerin tanımları ve örnekleri ayrı ayrı kartlara yazılmakta ve öğrenciden bu kartları eşleştirmeleri istenmektedir. Terim ve kavram kontrolü aşamasında öğretmen başta harita olmak üzere kavram ve terimle ilgili materyalleri kullanarak uygulama yapılmalıdır.

4. COĞRAFYA ÖĞRETİMİNDE KAVRAM VE TERİM ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Lise coğrafya derslerinde, kavram ve terim öğretimi sırasında, gerek öğrenciler gerekse öğretmen bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunlar aşağıda belirtilmiştir.

a. Kavram ve Terim Öğretiminde Zaman Sorunu

Bu sorun özellikle Lise 1.sınıf coğrafya dersinde ortaya çıkmaktadır. Lise 1. sınıf müfredatına bakıldığında, programın, 1-Genel fiziki coğrafya 2-Türkiye'nin bölgeleri olmak üzere iki ana bölümden oluştuğu görülmektedir. Öğretmenler tarafından oluşturulan yıllık planlara baktığımızda, kavram ve terimlerin pek çok yer tuttuğu genel fiziki coğrafya konularının, coğrafya öğretmenlerinin çoğu tarafından birinci döneme, bir kısmı tarafından ise, birinci döneme ilave olarak ikinci yarıyılın ilk iki haftasına kaydırıldığı görülmektedir. İkinci Dönem ise Türkiye'nin Bölgeleri ele alınmaktadır. Daha önce Kredili Ders Geçme Sistemi döneminde hazırlanan ve coğrafya 1 adı altında 1.Dönem okutulan genel coğrafyayı kapsayan konularda 418 kavram ve terim bulunmaktadır (Çizelge 1).

Çizelge 1. Lise 1 Coğrafya Ders Kitaplarının Genel Coğrafya Bölümünde Bulunan Terim ve Kavramlar

ÜNİTENİN ADI	KAVRAM SAYISI
Coğrafyanın Bölümleri	18
Yer Yuvarlağı	45
Harita Bilgisi	20
İklim	120
Yer yuvarlağının Yapısı ve Yer Şekillerinin Oluşumu	75
Yeryüzünün Biçimlenmesi	140
TOPLAM	418

1994 yılından itibaren Kredili Ders Geçme Sistemi yürürlükten kaldırılmış, fiziki coğrafyayı içine alan coğrafya 1 ile Türkiye Coğrafyası konularını içine alan coğrafya 2 birleştirilerek coğrafya adı altında birinci ve ikinci dönemi kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmiş, haftada 2 saat olan ders saatinde her hangi bir değişik yapılmamıştır. Ancak 418 fiziki coğrafya kavram ve terimlerini öğretmek, bu kavram ve terimlerle bağlantılı coğrafi olgu ve olayları, ve bunların sebep, dağılışı ve sonuçlarını açıklamak için haftada 2 saat olacak şekilde belirlenen 1 dönemlik zaman dilimi yetersizdir. Örneğin Çizelge 2’de de görüldüğü gibi, öğretmen İklim Ünitesinde 120 terim ve kavramı hem öğretecek hem de bunları kullanarak, Dünya üzerinde meydana gelen iklim olaylarını, sebep, sonuç, dağılışı prensipleri çerçevesinde anlamalarını sağlayacak, öğrencileri aktif hale getirerek, onları yönlendirecek ve derse katkıları sağlayacaktır. Öğretmenin bu ünite için ayırdığı zaman ise, yıllık planlarda üç hafta yani toplam 6 saat olarak yer almıştır. Öğretmen, kavram ve terimleri zaman darlığı nedeniyle sadece tanımlayarak öğretme yoluna gitmekte, öğrenci dolayısıyla bu kavram ve terimlerin adlandırılmasını sağlayan coğrafi olgu ve genellemeleri yeterince öğrenememektedir. Burada açıktır ki, öğretmen Lise 1 Coğrafya dersi içerisinde zaman yetersizliğinden dolayı yeterince terim ve kavram öğretimine eğilememektedir. Başka bir deyişle terim ve kavram öğretmek için gerekli olan zaman kısıtlıdır. Zamanın yetmediği konusunda coğrafya öğretmenleri görüş birliği içerisinde. Bu sorun, hemen her öğretmen zümre toplantılarında sürekli olarak gündeme getirilmektedir. Burada bu sorunun çözümü için yapılabilecek öneri, bu dersin haftada 3 saate çıkarılması veya Türkiye bölge coğrafyasına Lise 2 müfredatında yer verilmesidir.

b. Kavram ve Terimi Örneklemeye Karşılaşılan Sorunlar

Bilindiği gibi, coğrafi olgu ve olayları tanımlamak için kullanılan kavram ve terimlerin gerçek örneğini sınıfa getirmek oldukça zordur. Bu nedenle öğretmen, örneğin şeklini fotoğrafını veya slaydını, öğrenciye gösterilebilir. Bu örnekler gerçek örnek olmadığı için öğrenci kavramları algılamakta güçlük çekmektedir. Aslında coğrafya biliminde bazı konular, yerinde öğretim ilkesi çerçevesinde gezi ve gözlem yaparak öğretilir. Ancak gezi ve gözlem yaparak yapılan öğretimin pahalı olması, öğretmen ve okul yönetimi tarafından organize edilmesinin gerekli olması ve sorumlulukları fazla olan bir öğretim sistemi olması nedeniyle okullarımızda gezi ve gözleme dayalı bir eğitime yeterince yer verilememektedir (Güngördü, 1999). Diğer yandan okullarımızda coğrafya dersleri matematik, tarih, edebiyat dersleri gibi sınıflarda işlenmektedir. Aslında coğrafya derslerinin bağımsız bir sınıfının olması, bu sınıfta coğrafya haritaları, tepegöz, data show gibi ders araçları, öğretmen ve öğrenci tarafından oluşturulmuş çeşitli fotoğraf, CD ve slaytları içeren koleksiyonlar ve çeşitli taş örnekleri gibi yakın çevreden elde edilen çeşitli materyaller bulunmalıdır. Çünkü bu araç ve gereçlerin sınıf sınıf gezdirilmesi zordur. Coğrafya öğretmenleri bu nedenlerden dolayı ders materyali olarak sadece küre ve haritayı kullanmaktadır. Bu sorunun çözümü için okullarda fen bilgisi laboratuvarı gibi bir coğrafya dersliği kurulmalıdır. Bu derslikte coğrafya dersi araç, gereç ve materyalleri bulunmalıdır.

Çizelge 2. Lise 1 Coğrafya Kitaplarında, İldim Ünitesinde Bulunan Terim ve Kavramlar

1. Albedo	18. Dağ Meltemi	35. Hava Basıncı
2. Alçak Basıncı	19. Deniz Meltemi	36. Hava Durumu
3. Alçak Bulutlar	20. Devirli Rüzgarlar	37. Hava Kütleli
4. Alize	21. Dinamik etkenler	38. Hortum
5. Atmosfer	22. Dinamik Alçak Basıncı	39. Higrometre
6. Atmosfer Olayları	23. Dolu	40. Hurricane(Harikana)
7. Anemograf	24. Doymuş Hava	Haritaları
8. Anemometre	25. Eksozfer	41. Ilıman iklimin
9. Bağlı Nem	26. Ekvatorial iklim	Karasal
10. Bakı	27. Ekvatorial Ormanlar	Tipi
11. Barometre	28. Enlem Faktörü	42. Ilıman İklimin
12. Batı Rüzgarları	29. Etezyen	Okyanus
13. Bora	30. Fohn	Tipi
14. Bulut	31. Gerçek İzoterm	53. İzoterm Haritaları
15. Bulutluluk	32. Gezici Alçak Basıncı	43. Isı
16. Cephe yağışları	33. Hakim Rüzgar Yönü	44. İklim
17. Çiy	34. Hamsin	45. İklim Elemanı

Çizelge 2. Lise 1 Coğrafya Kitaplarında, İldim Ünitesinde Bulunan Terim ve Kavramlar (Devamı)

46. İklim Etmenleri	71. Muson iklimi	97. Soğuk Kurak iklim
47. İmbat	72. Muson Rüzgarı	98. Soğuk Kuşak
48. İndirgenmiş izoterm Haritaları	73. Mutlak Nem	99. Stratosfer
49. İyonosfer	74. Nefometre	100. Su Dolaşımı
50. İzobar	75. Nem	101. Sürekli Rüzgar
51. İzobar Haritaları	76. Nimbus	102. Şemosfer
52. İzoterm	77. Nimbus stratüs	103. Tayfun
54. Kar	78. Normal Basınç	104. Termik Alçak Basınç
55. Kara Meltemi	79. Orografik Yağışlar	105. Termik Yüksek Basınç
56. Karayel	80. Orta Bulutlar	106. Ters Alizeler
57. Keşişleme	81. Orta Kuşak	107. Tornado
58. Kible	82. Ozon Tabakası	108. Tropikal İklim
59. Kırkikinci Yağışları	83. Plüviyometre	109. Troposfer
60. Kıracağı	84. Poyraz	110. Tropopoz
61. Kırç	85. Radyasyon	111. Tundra
62. Kış Musonu	86. Rüzgar	112. Üst Alizeler
63. Konveksiyonel Yağışlar	87. Rüzgar Frekansı	113. Vadi Meltemi
64. Kutup Altı iklimi	88. Rüzgar Gölü	114. Yağış
65. Kutup Rüzgarları	89. Samyeli	115. Yağış Rejimi
66. Kümülonimbus	90. Savanlar	116. Yaz Musonu
67. Lodos	91. Sıcak kuşak	117. Yıldız
68. Meltem	92. Sıcak Kurak İklim	118. Yoğunlaşma
69. Meteoroloji	93. Sıcaklık	119. Yüksek Basınç
70. Mistral	94. Sıcaklık Terselmesi	120. Yüksek Bulut
	95. Sirokko	
	96. Sis	

c. Bazı Terim ve Kavramların Karıştırılması

Öğrenciler sıklıkla bazı kavram ve terimleri birbiriyle karıştırmaktadır. Kavram ve terimlerin karıştırılmasında rol oynayan başlıca etmenler şunlardır.

- Terim ve kavramın tanımı yapılırken, tam olarak açıklayıcı bilgilerin verilmemesi.
- Tanımı açıklığa kavuşturmak için verilen örneklerde yetersizlik.
- Terim ve kavramları birbirinden ayırmaya yarayan kritik özellikleri yeterince kavrayamama.
- Bazı kavram ve terimin tanımında coğrafyacılar arasındaki görüş ayrılıkları.

Çizelge 3 de öğrencilerin en çok birbirine karıştırdığı kelimelerden örnekler verilmiştir. Deneyimli öğretmenler ile yapılan görüşmelerden elde edilen bu örneklerdeki terimlerin ve kavramların karışıklığını önlemek için öğretmenler, öğrencilere terim ve kavramların kritik özelliklerini iyice açıklamalı, terim ve kavram örneklerini seçerken örnek olan ile benzer fakat örnek olmayan kavram ve terimlerin adlarını da vermeli ve aralarındaki farkları açıklayarak, “öğrencilere bunları birbiriyle karıştırmayın” şeklinde uyarı yapmalıdır.

d. Coğrafya Derslerinde Terim ve Kavram Öğretmek İçin Verilen Örneklerin Yeni Öğrenilecek Kelime Grupları Oluşturması

Coğrafya biliminde kullanılan terim ve kavramları açıklamak için örnekler verilmektedir. Ancak verilen örneklerin büyük çoğunluğu öğrenilmesi gereken bilgileri içermektedir. Böylelikle öğrenci, örnek adı altında yeni bilgiler öğrenmekte; bu durum ise, öğrencinin kavram ve terimleri öğrenmede güçlük çekmesine neden olmaktadır. Örneğin horst terimini öğrenen bir öğrenci örnek olarak verilen Aydın Dağları, Yunt Dağları, Madra Dağlarını da öğrenecek ve bu dağları Türkiye'nin diğer dağlarından bu özelliği ile ayırt edecektir. Coğrafya derslerinde bu örnekler, çoğu kez gerek test, gerekse klasik yazılı sorularında ve sözlü sınavlarda öğrencinin karşısına soru olarak çıkmaktadır. Eğer öğrenci, terim ve kavramların örnekleri, ülkeler coğrafyası dersinde olduğu gibi, Türkiye dışından olursa, tanımlan ve tanımların örneklerini öğrenmekte daha da zorlanmaktadır. İşte burada coğrafya öğretiminde yaşanan en önemli sorunlardan biri karşımıza çıkmaktadır. Öğrenci, tanımlarla ilgili sorulan ve örneklerle ilgili sorulan cevaplandırabilmek için hem tanımlan hem de onun örneklerini, bir bütün halinde ezberlemek yoluna gitmektedir. Öğretmen ezberlemenin önüne geçmek, akılda kalıcı bilgi verebilmek için, örnek kelime gruplarını çok iyi seçmeli ve bu örnekleri değişik ders materyalleri kullanarak göstermelidir.

Çizelge 3. Coğrafya Derslerinde Öğrencilerin Birbirleriyle En Çok Karıştırdığı Kavramlar

Kavramın Adı	Karıştırılan kavram
1. Plato	Yayla
2. Akarsu ağı	Akarsu Havzası
3. Levha	Fay
4. Paralel	Enlem
5. Meridyen	Boylam
6. Kırığı	Kırç
7. Heyelan	Erozyon
8. Mineral	Taş
9. Krater	Kaldera
10. Mezra	Kom, Divan
11. Vadi	Havza
12. Maki	Garig
13. Mera	Çayır
14. Tektonik Hareket	Epirojenik Hareket
15. Senklinal	Graben
16. Antiklinal	Horst
17. Moren	Hörgüç kaya
18. Maden Cevheri	Maden rezervi

4. SONUÇ

Orta Dereceli okullarda coğrafya derslerinde kavram ve terim öğretimi, öğrencilerin yeni bilgiler öğrenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Kavram ve terim öğretiminde kullanılacak örnekler ve örnek materyaller çocuğun gelişim ve öğrenebilirlik seviyesine uygun olmalıdır. Öğretmen dersi ezberletmek yerine, öğrenmeyi özendirerek bir tutum izlemeli, sınıfta öğrenciyi aktif hale getirerek edinilen bilgilerin akılda kalıcı olmasını sağlamalıdır.

Coğrafi kavram ve terimlerin tanımı ve özellikleri, coğrafyanın ilke ve prensiplerini içine alacak düzeyde verilmeli, yapılan tanımlar öğrencinin zihninde oluşturulan olgu ve genellemeleri destekleyecek, onda tam öğrenmeyi gerçekleştirecek düzeyde olmalıdır.

Teşekkür

Bu araştırmayı hazırlarken, getirdiği önerilerle utkumu genişleten Sayın Prof. Dr. İbrahim ATALAY'a teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- Ardos, M. ve Pekcan N., 1994, Jeomorfoloji Sözlüğü, Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul.
- Atalay, İ. ve Alkan, C., 1991, Coğrafya Öğretimi, Anadolu Üniversitesi Lisans Tamamlama Programı, Eskişehir.
- Barth, L. ve Demirtaş, A., 1996, İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi, YÖK- Dünya Bankası, MEGEP, Ankara.
- Baydil, E., 1997, Coğrafyaya Giriş, Kastamonu.
- Bruce, J. and Weil, M., 1996, Teaching of Model, A Simon & Schuster Company, Needham Height, Mass 02194.
- Büyükkaragöz S. ve Çivi C., 1999, Genel öğretim Metotları, Beta Basım ve Yayımları, İstanbul.
- Doğanay, H., 1993, Coğrafya'da Metodoloji, Öğretmen Kitapları Dizisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Doğanay, H., 1999, Coğrafyaya giriş, Çizgi Kitapevi Yayınevi, Konya.
- Doğanay, H., 1989, "Coğrafya ve Liselerimizde Coğrafya Öğretim Programları", Coğrafya Araştırmaları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Erden M., 1996, Sosyal Bilgiler Öğretimi, Alkım Yayınevi, Ankara.
- Erden M. ve Akman Y., 1995, Eğitim Psikolojisi, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Fidan, N., 1985, Okulda Öğrenme ve Öğretme, Alkım Kitapçılık Yayıncılık, Ankara.
- Gardner W., Demirtaş A. ve Doğanay A., 1997, Sosyal Bilimler Öğretimi YÖK-Dünya Bankası, MEGEP, Ankara.
- Güngördü E. ve Güngördü A., 1999, Hayat ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, Er Ofset , Ankara.
- Güngördü E., 1999, Coğrafya'da Öğretim Yöntemleri, İlkeler ve, Uygulamalar, Özcan Ofset, Ankara.
- İzbirak, İ., 1986, Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kemertaş, İ., 2001, Uygulamalı Genel Öğretim Yöntemleri Birsen Yayınları, İstanbul.
- Karabağ, S., 1998, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi cilt 21 Sayı 1998-1.
- M.E.B. İlköğretim Genel Müdürlüğü, 2000, İlköğretim Okulu, Ders Programları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- M.E.B., 1983, Tebliğler Dergisi, Sayı:2 146.
- National Geographic Research , Exploration, 1994, Geography For Life Geography Education Standands Projects, Washington, D.C. 20036-4688.
- Özçağlar, A., 2000, Coğrafyaya Giriş, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.
- Sanır, F., 2000, Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Gazi Kitapevi, Ankara.
- Senemoğlu, N., 2000, Gelişim, Öğrenme ve Öğretim, Gazi Kitapevi, Ankara.
- Stones, E., 1994, Quality Teaching, Newyork.
- Şahin, C., 1998, Coğrafyaya Giriş, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- Şahin, C., 2001, Türkiye'de Coğrafya Öğretimi, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- Taşlı, L., 1998, "Coğrafya Öğretimine Öğrenci Kılavuzlu Bir Yaklaşım" Milli Eğitim, Sayı 140, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Taşlı, İ., 2000, "Günümüz Coğrafya Eğitiminde Öğrenci Aktivitelerinin Bilgi Üretimine Dönüştürülmesinde Olgular Kavramlar ve Genellemelerin Sistematik

Kullanımının sağlanması”, Milli Eğitim, Sayı 140, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

Taşlı, İ. 1998, Sosyal Bilgiler, Coğrafya Öğretimi Kılavuzu, Tekin Matbaası, Demirci.
Turgut, M., Baker D., Cunningham R. ve Piburn M., 1997, İlköğretim Fen Öğretimi, YÖK- Dünya Bankası, MEGEP, Ankara.
Ülgen, G., 1995, Eğitim Psikolojisi, Lazer Ofset , Ankara.